

Libres i música en temps de desassossec

© Montserrat Ventura

Mals físics, mals socials, transformacions

Aquests dies d'incertesa sanitària i social hem descobert com les poblacions indígenes formen part de les més vulnerables davant la pandèmia provocada per la Covid-19. Si bé algunes se n'han aconseguit aïllar, tancant literalment els seus territoris a tota penetració, d'altres han vist com augmentava el ritme de les seves infeccions, sense cap recurs per a sortir-se'n.¹

Però les grans epidèmies no són malauradament una novetat per als pobles indígenes, que les han patit sempre i des del primer contacte colonial amb gran força devastadora.² Encara actualment una simple grip pot causar estralls a pobles sencers que no n'han adquirit la immunitat, com els anomenats pobles aïllats o en aïllament voluntari.³

Entre les narracions del passat i el corpus mitològic de les societats indígenes d'Amèrica del Sud hi trobem epidèmies assoladores: malalties inexplicables, mai vistes, que maten molta gent; els especialistes en tractar-les, els xamans, s'aboquen a cercar-hi remei, en despleguen tots els coneixements i recursos. De vegades la solució passa per un gran canvi en la societat, com una migració del grup.

¹ <https://www.servindi.org/actualidad-noticias/06/05/2020/primer-informe-regional-de-los-pueblos-indigenas-ante-el-covid-19>; Vegeu també: <http://mediosindigenas.ub.edu/category/pandemia/>; <https://dasconfinats.wordpress.com/2020/04/17/vivint-en-un-espai-redimensionat/>

² Vegeu, entre molts d'altres, Denevan, William M. (1992), *The Native population of the Americas in 1492*, Madison: University of Wisconsin Press.

³ <https://www.survival.es/articulos/3116-indigenas-aislados-los-riesgos>; per a més informació, vegeu AADD 2012 *Pueblos indígenas aislados y en aislamiento voluntario*, Copenhagen: IWGIA/IPES.

El poble indígena *tsachila*, que viu a l'occident de l'Equador, explica com van arribar a l'actual territori: «En els temps antics» (això és qualsevol temps abans d'ara, però probablement ens referim a finals del segle XIX), «*asan pe* (lit: sang excrement), una malaltia que es manifestava amb sang als excrements (probablement disenteria), va devastar la regió. Un dels caps (*miya*) més rellevants del grup que habitava la regió de Cocaniguas, Joaquín Zaracay, va liderar una migració col·lectiva fins als marges del riu Bua, on s'assenta actualment la comunitat amb el mateix nom».⁴ Entre d'altres mesures profilàctiques que es proposaren hi ha la pintura corporal amb bixa, habitual en altres contextos rituals, que els ofereix el color vermell que originà el seu nom colonial de *colorados*.

Algunes narracions mítiques d'aquell esdeveniment personifiquen *asan pe* sota l'aparença d'un 'home ric', que venia de lluny, matava tothom sense miraments i els devorava. Sort de la dona xaman:

«*Asan pe* era una persona que perseguia els *tsachila* fins les seves cases. Tothom es moria. En sentir-lo venir, les famílies de tot arreu fugien cap a la selva. Encenien el foc just per cuinar perquè no els detectés per l'olor. En retornar a una de les cases que havien abandonat, se'l trobaren espiant; entrà amb posat i aparença d'home ric, amb les mans al darrere. Colpejà un gos que l'havia seguit amb un pal, que morí defecant sang, i el devorà tot seguit, com feia amb tothom. Així endrapà tots els membres d'una família i en acabar jagué en una hamaca dins de la casa buida. Els xamans decidiren posar fi a la malaurança amb el ritual *mu kika*. Calia fer-lo fora de la casa i enviar-lo a la seva terra llunyana. Però els homes xamans no ho aconseguiren. Hi havia una dona xaman —els seus pares no havien tingut cap fill i feren aprendre l'ofici a la noia-, que era la millor, i digué: 'els homes no ho han aconseguit; jo lluitaré a la meua manera de dona'. Així, tot cantant els mots rituals, pujà al capdamunt de la casa i orinà per un forat de la teulada. *Asan pe* caigué de l'hamaca tot cridant: 'plou, plou!'. Aleshores tots els xamans homes s'uniren a l'esforç de la dona i pogueren fer-lo sortir. Cantant les paraules del ritual i tocant el *banbutu* [mena de tambor], el conduïren lluny de la casa [...] En aquell temps, quan *asan pe* vivia, molta gent es moria així. Ara aquell *asan pe* ha estat llençat al mar. Per això la gent ja no es mor d'*asan pe*. Així s'acaba aquesta història».⁵

Però també aquí era important el distanciament físic, i incomplir-ho, i més infringint les normes socials més bàsiques, conduïa a un contagi segur, amb el seu càstig:

«L'home que es cobrí amb fulles de *kama* tenia una altra dona. Eren els temps d'*asan pe*. La malaltia tenia forma de persona, cos de persona. També hi havia xamans. Els xamans decidiren enviar l'esperit d'*asan pe* a Panpa [el nom autòcton del poble de San Miguel de los Colorados]. I van sentir que a Panpa hi havia *asan pe* i que calia no anar-hi, perquè hi havia l'esperit d'*asan pe*.

⁴ Conversa amb M. Zaracay, 3 de maig de 1993, a Ventura i Oller, Montserrat, 2012 (2009), *En el cruce de caminos. Identidad, cosmología y chamanismo tsachila*, Quito: FLACSO / Abya-Yala / IFEA, p. 72.

⁵ Extret d'*Asan pe tsachi*, (El tsachi *asan pe*) en Calazacón *et al.* (1985: 54-61). Vegeu també Ventura 2012 [2009], p. 230.

Aleshores una dona digué al seu espòs que el blat de moro i el *pitsa* [*inga*, beina de fruita dolça] ja estaven madurs, a punt per a la collita. De camí, decidí anar a veure la seva altra dona. Per poder passar prop de Panpa, es cobrí amb fulles de *kama* [que té les fulles molt grans] i anà a veure l'altra dona. No anà a collir el blat de moro perquè era massa tard, i mentí la seva esposa dient que encara no era prou madur. A la casa hi havia tres dones [s'entén, l'esposa i filles o germanes]. Rabioses, anaren a veure el blat de moro i el *pitsa*, el colliren i tornaren tot seguit. Entretant, els homes de la casa en entrar sentiren el soroll del tsachi que es rebolcava per terra, en un bassal de sang. La dona llençà el blat de moro i entrà plorant. A la casa hi havia l'espòs, que novament mentí a la dona explicant que havia agafat una altra malaltia i per mostrar-li-ho, li ensenyà una natja. Aleshores la dona li posà una mica de pebrot vermell picant a l'anús, que ja era bastant gros, i se n'anà. Així és la història, s'ha acabat».⁶

He posat aquests exemples d'una societat que conec de prop, però podríem recórrer tota la mitologia ameríndia per descobrir com n'ha estat de dura la relació entre aquests pobles i les malalties procedents de l'exterior, contra les quals no tenien cures locals. I també per constatar que s'han hagut de defensar de molts altres mals que Occident els ha portat, afegits als mals que tota societat viu periòdicament: mals socials, malestars culturals. Us recomano per exemple els estudis entorn a "la terra sense mal" dels grups tupi-guaraní dispersos per tota Amèrica del Sud⁷; si fem aquest viatge, gaudirem en constatar que malaltia i mort poden semblar grans tristors i desesperances, però també renovacions socials, transformacions radicals, o segons orígens.

Montserrat Ventura i Oller (Departament d'Antropologia Social i Cultural)
Bellaterra, a 14 de maig de 2020

⁶ Extret de *Cama Putsaimin Tsachi* (El tsachi que s'emblemà amb fulles de *kama*) en Calazacón y Oranzona (1982, pp. 84-91). Vegeu també Ventura 2012 [2009], p.231.

⁷ Estudiats com a profetismes per autors clàssics com Alfred Métraux 1967 [1931] "Messies indiens", en *Religions et magies indiennes d'Amérique du Sud*, Paris: Gallimard, pp.11-41; han tingut també altres interpretacions, com analitzen Diego Villar i Isabelle Combès a "La Tierra Sin Mal. Leyenda de la creación y destrucción de un mito", *Tellus*, 24, 2013, pp. 201-225.